

De R.K. gemeenschap van De Meern (1)

door

J.H.P. Heesters

In een paar artikelen willen we aandacht besteden aan de historie van de rooms-katholieke gemeenschap in De Meern. Niet toevallig is hier voor het woord „gemeenschap” gekozen omdat het begrip „parochie” een te beperkt beeld zou geven. Immers de parochie van Onze Lieve Vrouw ten Hemelopneming, vroeger Maria Hemelvaart genoemd, dateert van 1 juni 1855, terwijl al veel langer een rooms-katholieke gemeenschap in ons gewest woonachtig is geweest. De vraag is van wanneer dateert dan die gemeenschap? Om hierop een antwoord te geven, moeten we terug naar de tijd van het Romeinse rijk.

De eerste eeuwen

Langs de verkeersaders, zoals rivieren en heerbanen, kwamen de eerste Christenen vanuit Rome naar de lage landen. Waarschijnlijk zijn het handelaren, kooplieden en Romeinse administrateurs geweest waardoor bewoners in ons gewest in aanraking kwamen met deze eerste Christenen. De oudste archeologische vondsten tonen aan dat er Romeinse Christenen in versterkte nederzettingen aanwezig zijn geweest. Deze vondsten bestaan dan uit Christelijke symbolen en visornament op versierselen en gebruiksvoorwerpen 1).

Gelet op de geschiedenis van het Romeinse Rijk met zijn keizers mag in die tijd zeker niet gesproken worden over een centraal geleide missiebeweging. Een logische konklusie is dan ook dat de Romeinen het Christendom hier niet hebben gebracht. Ook is van een min of meer gevestigde kerk nog geen sprake. Dat komt pas als Irenaeus (ca. 130 - 202), bisschop van Lyon, vanuit het Rhônedal met de kerstening naar het noorden begint. Kenmerkend voor Irenaeus is dat hij het Christendom universeel (= algemeen) en Rome als kerkelijk middelpunt zag. Zeker is wel dat de Frankische kerstening in die eeuwen niet tot ons gewest is doorgedrongen.

Een van de eerste herkenbare mannen in de Nederlandse kerkgeschiedenis is Servatius (± 384) geweest, die eerst bisschop van Tongeren was maar later zijn zetel naar Maastricht verplaatste. Ook Servatius was een rondtrekkende bisschop zonder omliggende bisdomgrenzen.

Niet alleen vanuit het zuiden werd het Christendom verspreid. In het noorden zijn de Angelsaksen de missionarissen van de Friezen geweest. Na een poging van Wilfred, abt van het Benediktijnerklooster Rippon en bisschop van het Engelse York, komt Willibrordus (ca. 658 - 739) met elf gezellen vanuit Ierland in 690 naar ons land. Pippijn van Herstal, de hofmeier van de Frankische koning, wees hem het land van de Friezen als missiegebied aan. Evenals Irenaeus in het verleden bracht ook Willibrordus bij zijn missionering de sterke verbondenheid met Rome over. Ook hij was een rondtrekkende missionaris die een steunpunt had in het Luxemburgse Echternach. In die stad is

Borstbeeld van Servatius uit ca 1580 in Maastricht

met medewerking van Irmina, de schoonmoeder van de eerder genoemde Pippijn van Herstal, in 698 een kerk met abdij gesticht. In 695 werd Willibrordus door Paus Sergius I (paus van 687 - 701) benoemd tot bisschop van de Friezen en hij vestigde zijn bisschopszetel in Utrecht. Daar-

Ruiterstandbeeld van Willibrordus op het Janskerkhof te Utrecht

al eens in konflikt kwam met deze wereldlijke gezagsdragers.

Het kerkelijke leven groeide buiten de bisschop om en de geschiedenis van de bisschop wordt een verlengstuk van de politieke geschiedenis.

Aan belangrijke wereldlijke personen en aan bewoners van ridderhofsteden werden door de bisschop, als dank voor hun diensten en schenkingen, verschillende privileges gegeven.

Het feitelijke kerkelijke bestuur lag in die tijd in handen van wijbisschoppen, kapittels en aartsdiakens. Vooral de laatsten hadden met toestemming van de bisschop in hun distrikt veel macht.

In ons gewest werd het kerkelijk bestuur uitgeoefend door het kapittel van Oudmunster dat verder in de loop van de geschiedenis in De Meern een belangrijke rol ging spelen.

Zowel in steden als op het platteland waren kerspels (= parochies) gevestigd en de kerkgebouwen waren nog niet zoals wij die nu kennen. De priesters in de kerspels brachten de problemen van de zielzorg zo goed en zo kwaad als het ging tot een oplossing.

Veel machtiger op godsdienstig en cultureel gebied waren de monniken in de kloosters. Zij handelden naar eigen recht en voorrecht.

Talloos waren ook de vrije kapittels en deze kregen op de duur door schenkingen vele kapellen en vicarieën in bezit waardoor priesters werk hadden om in hun onderhoud te voorzien.

Ook in De Meern woonden in die tijd rooms-katholieken die ressorteerden onder het kerspel van Vleuten, dat in het bezit was van het kapittel van Oudmunster. In de 18e

Standbeeld van Bonifatius in Dokkum

door was hij de eerste bisschop van Utrecht en van ons gewest. Door deze benoeming is hij nu de schutpatroon van de gehele Nederlandse kerkprovincie. In 698, toen de Friezen zich tegen de Frankische overheersing keerden, week hij uit naar de pas gebouwde abdij in Echternach, maar keerde in 718 terug. Op 7 november 739 is hij op 81 jarige leeftijd in Echternach overleden in in de krypte van de abdijkerk van de Benediktijnen begraven.

In dit overzicht moet ook Bonifatius genoemd worden. Hij was de grote organisator van de Frankische kerk en partijganger van de Frankische politiek. In de literatuur wordt verondersteld dat hij op de eerste plaats om politieke redenen in 754 in Dokkum is vermoord 2). Ook later zijn er in de Nederlandse kerkgeschiedenis nog veel mannen aan te wijzen die er voor gezorgd hebben dat het Christendom met Rome als middelpunt verbreid werd. Hierdoor is het deelwoord „rooms" ontstaan terwijl het deelwoord „katholiek" uit het Grieks stamt en „algemeen" betekent zoals ook Irenaeus het bedoeld had.

In de Middeleeuwen

Eerst vanuit Frankrijk, later vanuit Engeland en bij het begin van de Middeleeuwen komt de kerstening ook vanuit Saksen.

Inmiddels zijn dan kerk en staat zo met elkaar verweven dat na de bisschop-apostel, de bisschop-rijksgrote een normaal beeld in Europa wordt. Er zijn voorbeelden bekend waarbij de bisschop meer wereldlijk vorst dan kerkelijk bestuurder en geestelijk leider was. Een logisch gevolg hiervan was dat het centrale kerkelijke gezag in Rome nog

eeuw zouden de rooms-katholieken van De Meern nog met het kerspel van Vleuten, toen statie geheten, in konflikt raken.

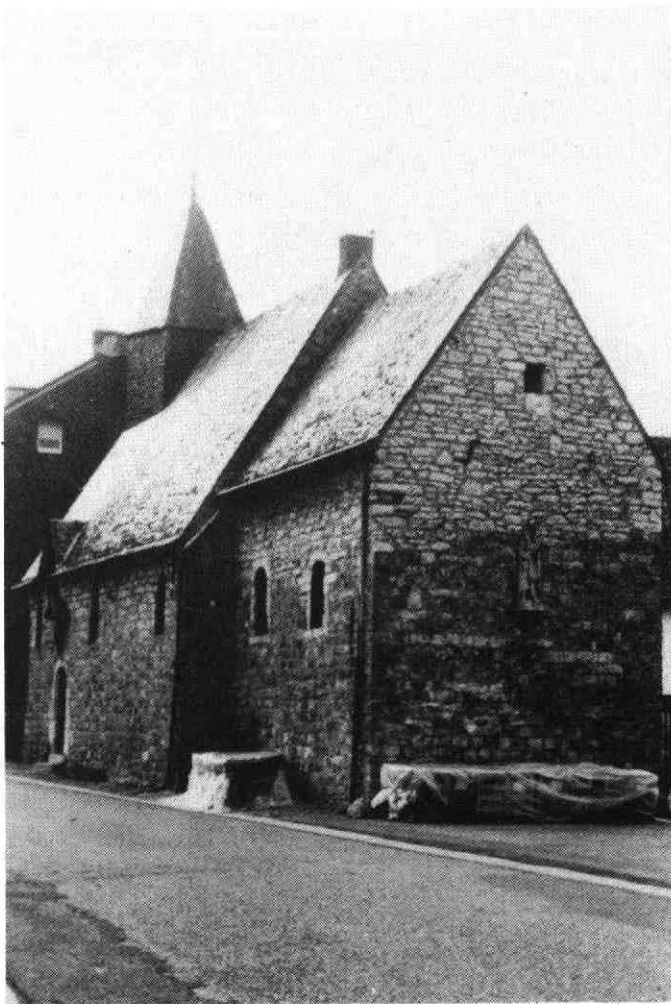
Er zijn weinig bronnen te vinden waaruit blijkt wanneer op de grond van het kapittel van Oudmunster te Vleuten een eigenkerk is gebouwd. De oudste datering is van 1224 als er in het kapittel van Oudmunster onenigheid is over de inkomsten die voor het onderhoud van de kapittelheren bestemd waren.

Terzijde kan nog vermeld worden dat bij een eigenkerk de grondeigenaar, in dit geval het kapittel van Oudmunster, de kerk als zijn eigendom kon beschouwen. Hieruit vloeide voort dat het kapittel, met toestemming van de bisschop, de kerkelijke bedienaren benoemde.

Kerken en kapellen

Tot 1580 kende de Christelijke godsdienst nog slechts één richting. Op plaatsen waar het rooms-katholieke geloof vaste voet aan de grond gekregen had, werden door edelen, landbezitters en kapittels, kerken en kapellen gebouwd en vicarieën gesticht.

Nu moeten we ons van die eerste kerkgebouwen niet al te veel voorstellen. Veelal waren het kleine vertrekken, opgetrokken in vakwerkbouw en afgewerkt met leem zoals in die tijd ook voor de woningbouw gebruikelijk was. Het dak bestond uit stro, riet of hout. De openingen in de wanden waren meer spleten dan vensters. Deze waren met varkensblaas afgesloten om de kou enigszins buiten te houden. Het interieur van de kerk werd met waskaarsen of olielampjes verlicht.

De oudste stenen kerk in ons land in Lemiers

Later werden stenen kerken gebouwd. De oudste in hun soort in ons land kunnen we in het Limburgse Lemiers aantreffen. Dit vroeger eenbeukige natuurstenen zaalkerkje dateert nog gedeeltelijk uit de 11e of 12e eeuw 3).

Ook in De Meern heeft in de Middeleeuwen een kapel gestaan op de plaats waar nu de hervormde kerk staat. Deze kapel hoorde tot het kerspel van Vleuten en viel onder het kerkelijk gezag van het kapittel van Oudmunster.

Vaststaat dat de kapel in De Meern in 1480 bestond. Deze konklusie is gebaseerd op de kerklijst van het kapittel van Oudmunster waarin tussen de bezittingen ook de kapel „Op de Maern" wordt genoemd 4). In een rekening van de proost (= voorzitter van het kapittel) van Oudmunster van 1481 5) en in een akte van 1594 6) wordt de kapel ook met name genoemd.

Exakte gegevens omtrent de bouwers van de kapel zijn tot op heden niet te vinden. In de archieven van Oudmunster worden wel de namen van Johan van Renesse en de bloedverwanten van de familie van Nijvelt genoemd 7). Mogelijk is één van de leden van die familie de bouwer van de kapel geweest. Deze veronderstelling is gebaseerd op het feit dat zij vanaf het einde van de 13e eeuw landbezitter zijn geweest en woonden op de toen nog niet erkende ridderhofstede Nijvelt in de Ambachtsheerlijkheid Velthuizen. Mogelijk hadden zij van de bisschop of van een klooster een privilege gekregen waardoor de kapel gebouwd kon worden.

In ieder geval staat vast dat in de tweede helft van de 15e eeuw een rooms-katholieke kapel aan de Zandweg heeft gestaan.

Met betrekking tot de stichting van een vicarie in de kapel aan de Zandweg is in de archieven geen stichtingsakte of ander aanknopingspunt te vinden. Het is mogelijk dat de vicarie in De Meern door het kapittel van Oudmunster is gesticht. Vaststaat dat in 1481 in de kapel al een vicarie gefundeerd is. Dit blijkt uit de eerder genoemde rekening van ontvangsten van de proost van Oudmunster. In deze rekening wordt melding gemaakt van de institutie van Ghijsbert van Beest als vicaris van de vicarie 8). Blijkens de akten van 25 maart 1594 9) zijn de kapel en vicarie aan de Zandweg uitsluitend aan „Sint Anthonis" toegewijd. Deze heilige heeft eeuwenlang een bijzondere plaats in de Meernse gemeenschap ingenomen.

Het kapittel van Oudmunster

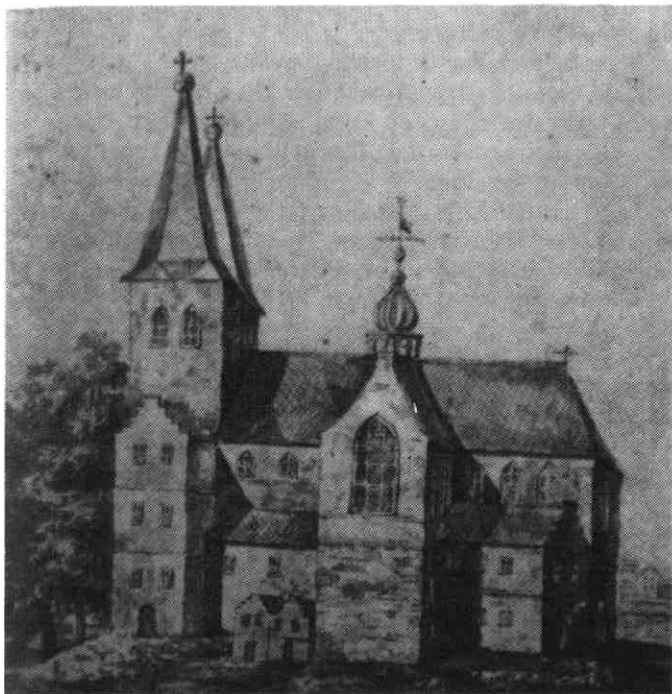
Alhoewel de kapel in De Meern zelfstandig was, viel ze volgens het canonieke recht onder het kerspel van Vleuten, dat weer resorteerde onder het kapittel van Oudmunster.

In Utrecht waren vijf kapittels verbonden aan de kruiskerken. Zo kennen we de kapittels van de bisschoppelijke Domkerk, St Marie, St Pieter, St Jan en van Oudmunster. Het laatste kapittel hoorde bij de Salvatorkerk die in de 11e eeuw op het Damplein stond. In 1311, bij de grote stadsbrand in Utrecht, brandde ook de St Salvatorkerk af. Zij werd later hersteld. Toen de bouw van de huidige Domentoren in de 15e eeuw begon, verzetten de kanunniken van Oudmunster zich daar heftig tegen omdat deze toren vrijwel tegen hun kerk werd aangebouwd.

In de tweede helft van de 16e eeuw is als gevolg van de reformatie de St Salvatorkerk afgebroken.

In de loop der tijden, tot 27 februari 1811, heeft het kapittel van Oudmunster een belangrijke plaats in de toenmalige samenleving, ook in De Meern, gehad.

In principe was een kapittel een kollege van kanunniken dat de bisschop bijstond in het besturen van het bisdom.

Tekening van een onbekende tekenaar van de Oudmunsterkerk in Utrecht

De St Salvatorkerk was geen bisschopskerk en dus had het kapittel van Oudmunster een eigen plaats. Het was een immuniteit met eigen rechtsgebieden. Dit verklaart ook waarom de helft van het kapittel van Oudmunster bestond uit mannen die de priesterwijding hadden ontvangen. De andere helft was leek maar wel wetenschappelijk geschoold. Door zijn immuniteit en samenstelling bewoog het zich ook op het politieke vlak. Dat blijkt uit het feit dat het kapittel van Oudmunster zich in 1579 heftig verzette tegen de Unie van Utrecht. Het gevolg van dit verzet was dat op 21 november 1586 het kapittel werd opgeheven. Het werd op 1 oktober 1588 weer in ere hersteld.

Voor hun onderhoud ontvingen de kanunniken van het kapittel vaak grote schenkingen. In de loop der tijden werd hun kapitaal steeds groter. Zij kochten landerijen die zij daarna weer verpachtten. Ook in ons gewest hadden zij veel grond in bezit die voor verschillende doeleinden verpacht werd.

In het Rijksarchief te Utrecht kan men hiervan de eigendoms- en pachtbrieven aantreffen zoals:

1380 - 1382	een viertel land aan de Ouden Rhyn
1389 - 1427	vier morgen land te Heycop
1443	drie morgen land te Heycop
1514	een halve hoeve land aan den Ouden Rhyn
1530 - 1636	zeven morgen land te Heycop
1582	pachtgoederen te Ouden Rhyn
1583 - 1675	pachtgoederen te Heycop
1590	drie morgen land te Heycop
1594	twalf morgen land te Velthuizen

Ook de grond van het kerspel te Vleuten waarop de oude St Willibrorduskerk staat, nu de nederlands hervormde kerk aan de Schoolstraat, was eigendom van het kapittel van Oudmunster.

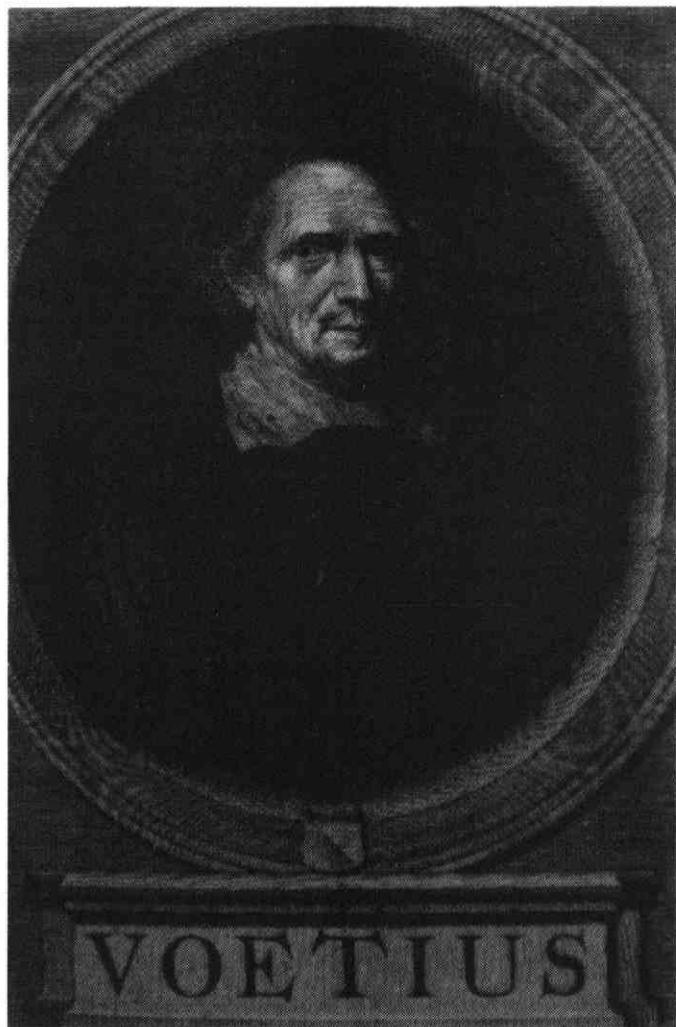
Na de reformatie waren de bezittingen van het kapittel maar zeer gedeeltelijk overgegaan in handen van de Staatskerk. De kapittelgoederen dienden als bron van inkomsten voor patriciers die tegen een bepaald bedrag een kanun-

nikplaats gekocht of zonder enige verplichting gekregen hadden.

De bekende theoloog Gisbertus Voetius (1589 - 1676) was in 1634 hoogleraar aan de universiteit van Utrecht. Hij verzette zich hevig tegen het kopen of krijgen van een kanunnikplaats. Hij vond in 1658 dat de kapittelgoederen ten goede moesten komen aan de gereformeerde staatskerk. Natuurlijk stuitte dit op verzet, want daardoor zou de basis van de levensstijl van de kanunniken aangetast worden.

In 1674 werd weer een aanval op het kapittel van Oudmunster ingezet omdat het zich verzette tegen de invloeden van de Staten van Holland. Tot nog toe had het kapittel van Oudmunster het recht op het benoemen van predikanten, ook voor de kapel van De Meern. Op 17 maart 1769 verliest het kapittel van Oudmunster het recht om zich te mengen in de beroepsprocedures van predikanten en daarmee werd het laatste recht aan het kapittel ontnomen.

In 1789 werden de kapittels, door de Franse revolutie, in eerste instantie opgeheven maar later weer in ere hersteld. Het echte einde kwam op 27 februari 1811 toen Lodewijk Napoleon alle godsdienstige instellingen die niet voor het onderhoud van geestelijken, onderwijzend personeel of armenzorg nodig waren, ophief. De eigendommen, dus ook de landerijen, werden bij de Domeingooderen gevoegd.

Kopergravure van Professor Gisbertus Voetius door I van Munnichuysen

De vicarie in De Meern

Bekend is dat verschillende instanties of personen een vicarie hebben gesticht en dit in een fundatiebrief (= stichtingsakte) hebben vastgelegd.

Een vicarie was een geestelijke stichting waarvan de stichter de eigenaar was. Hij werd daarom ook wel de patroon genoemd. Deze patroon bezat het eigendoms- of patronaatsrecht, dat bij zijn overlijden automatisch overging op de erfgenamen. Een andere instantie of geslacht kon dit patronaatsrecht niet overgedragen krijgen of overnemen. Ondanks dat een vicarie een geestelijke stichting was, is het patronaatsrecht niet uit het kerkelijk recht maar uit de civiele rechten en wetten ontstaan. Dat hield ook in dat een vicarie rijk aan aardse goederen was, die soms door de eigenaar maar meestal door een vicaris werden beheerd.

In dit verband werd de vicaris, ook wel de possesseur (= bezitter) genoemd, maar dat hield niet in dat hij de eigenaar was. Deze vicaris was een priester die op voorstel van de eigenaar, die het collatierecht (= recht van voordracht c.q. presentatie) bezat, door of namens de bisschop werd benoemd. Opmerkelijk in dit verband is dat in de tweede helft van de 16e eeuw de bezitter van de vicarie, de familie van Nijvelt, het collatierecht verloren heeft maar later weer heeft teruggekregen, terwijl ook het kapittel van Oudmunster beweert dit recht te hebben.

Na zijn benoeming legde de vicaris een eed af waarin hij beloofde zijn officie (= ambt) trouw te vervullen, overeenkomstig de regels die in de fundatiebrief waren opgenomen. Zo moest de vicaris op bepaalde dagen de H.Mis lezen op het altaar van St Anthonius voor het zieleheil van de stichter of voor de door hem in de fundatiebrief genoemde personen. Ook was in de fundatiebrief van de vicarie in De Meern vermeld dat de vicaris op 17 januari, de

Tekening in „recueil d'Arras" van David van Bourgondië, bisschop van Utrecht

patroonsdag van St Anthonius (de Grote), aalmoezen aan de armen moest uitdelen.

Maar de taak van de vicaris omvatte meer. Zo moest hij ook de vicariegoederen beheren. Uit de opbrengst daarvan kwam zijn salaris en hij moest daaruit het onderhoud van de gebouwen betalen. Dat gold voor de kapel en voor de opstallen van de tot de vicarie behorende landerijen.

Lang niet altijd verliep alles vlekkeloos, zoals blijkt uit de archieven van Oudmunster. Zo is in 1618 door de toenmalige vicaris Willem Acrynss van de Ghoye een proces gevoerd tegen Peter Willemsz (van Bijlevelt) om de erfpachtgrond bij de kapel te ontruimen.

Verschiedene vicarissen zijn voor de vicarie en de kapel in De Meern werkzaam geweest. In de archieven zijn enkele namen te vinden, waarvan sommige met duidelijke jaartallen zoals:

Henricus van Brakel	tussen ca 1456 - 1496
Ysbrandus Creken	niet bekend
Ghysbert van Beest	ca 1481
Amelius van Nijvelt	niet bekend
Everardus Quirini	ca 1580
Willem Acrynss van de Ghoye	niet bekend

Van deze laatste is wel bekend dat hij voor het leven is benoemd en waarschijnlijk de laatste vicaris is geweest. Terzijde kan ook nog vermeld worden dat Ysbrandus, zoon van Johannes Creken, door de bisschop van Utrecht, David van Bourgondië (1456 - 1496) tot vicaris is benoemd. Zijn benoeming was het gevolg van het feit dat de vicarie sinds de dood van Henricus van Brakel lange tijd onbezet was gebleven. Volgens de statuten van het concilie van Lateranen was het collatierecht aan de bisschop vervallen. Dat wil dus zeggen dat Ysbrandus Creken niet volgens het collatierecht door de stichter of iemand van diens nageslacht aan de bisschop is voorgedragen. Wat hiervan de oorzaak is geweest is tot op heden nog niet opgelost.

Bronnen

1. Catholica p. 703
2. idem p. 704
3. Kunstreisboek 1977 p. 680
4. RAU Aartspriesters Holl. Zending p. 250
5. RAU Oudmunster 1738-1 P° 96v
6. RAU Oudmunster nr 605
7. RAU Oudmunster 1738-1 P° 96v
8. Idem
9. RAU Oudmunster nr 605